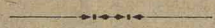

E. G. 7007

ACADEMIA ROMÂNĂ

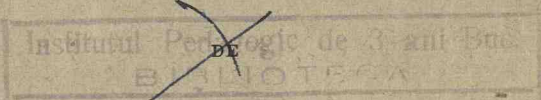

EVANGHELIILE

DELA

HOMOR ȘI VORONET

DIN 1473 și 1550

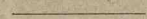

I. BOGDAN

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

CU 6 STAMPE

EXTRAS DIN:

ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

Seria II. — Tom. XXIX.

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

BUCUREȘTI

INST. DE ARTE GRAFICE „CAROL GÖBL“ s-sor ION ST. RASIDESCU

16, STRADA DOAMNEI, 16.

1907.

18.850

I. Bogdan

Prețul 1 leu.

Analele Societății Academice Române. — Seria I:

Tom. I—XI. — Sesiunile anilor 1867—1878.

Analele Academiei Române. — Seria II:

Tom. I—X. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1879—1888.

Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1878—1888

Tom. XI. — Desbaterile Academiei în 1888—9

» XI. — *Memoriile Secțiunii Istorice.*

Câteva manuscrise slavo-române din Biblioteca Imperială dela Viena, de *Ioan Bogdan*

Cinci documente istorice slavo-române din Arhiva Curții Imperiale dela Viena, de *Ioan Bogdan*

Diploma Bârlădeană din 1131 și Principatul Bârladului.—O încercare de critică diplomatică slavo-română, de *Ioan Bogdan*

Biserica din cetatea Neamțu și documente relative la Vasile Lupu și Doamna Ruxandra, de *V. A. Urechiiă.*

» XVII. — Desbaterile Academiei în 1889—90.

» XVII. — *Memoriile Secțiunii Istorice.*

Biserica ortodoxă în luptă cu Protestantismul, în special cu Calvinismul în veacul XVII-lea, și cele două sinoade din Moldova contra Calvinilor, de *Episcopul Melhisedec*

Memoriu asupra perioadei din Istoria Românilor dela 1774—1786, însoțit de documente cu totul inedite, de *V. A. Urechiiă*

» XIII. — Desbaterile Academiei în 1890—91

» XIV. — Desbaterile Academiei în 1891—2

» XV. — Desbaterile Academiei în 1892—3

» XV. — *Memoriile Secțiunii Istorice.*

Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi, 1793—1796. Memoriu de *V. A. Urechiiă*

» XVI. — Desbaterile Academiei în 1893—4

» XVI. — *Memoriile Secțiunii Istorice.*

Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus dela 1646, urmat de text, însoțit de acte și documente, de *V. A. Urechiiă.*

» XVII. — Desbaterile Academiei în 1894—5

» XVII. — *Memoriile Secțiunii Istorice.*

Sofia Paleolog, nepoata Impăratului Constantin XII Paleolog, și Domnița Olena, fiica Domnului Moldovei Ștefan cel Mare, 1472—1509, de *A. Papadopol-Calimach.*

Vilegiatura și reședințele de vară la Romani, de *I. Kalinderu*

Un nou document dela Constantin Cantemir Vodă, Iași, anul 7197 (1689). Comunicațiune de *V. A. Urechiiă.*

» XVIII. — Desbaterile Academiei în 1895—6

» XVIII. — *Memoriile Secțiunii Istorice.*

Contribuțiuni la istoria Munteniei din a doua jumătate a secolului XVI, de *N. Iorga.*

Chestiunea Arilor, de *Gr. C. Buțureanu.*

Un epizod din istoria tipografiei în România, de *A. Papadopol-Calimach.*

Tom. XIX. — Desbaterile Academiei în 1896—7.

» XIX. — *Memoriile Secțiunii Istorice.*

Domnia lui Ioan Caragea. — Biserica română, de *V. A. Urechiiă.*

August și literații, de *I. Kalinderu.*

Pretendenți domnești în secolul XVI, de *N. Iorga*

» XX. — Desbaterile Academiei în 1897—8

» XX. — *Memoriile Secțiunii Istorice.*

Domnia lui Ioan Caragea, 1812—1818. — Biserica. — Școalele. — Cultura publică, de *V. A. Urechiiă*

Primul proiect de Constituțiune a Moldovei din 1822, de *A. D. Xenopol.*

Bucureștii până la 1500, de *G. I. Ionescu-Gion.*

Manuscrise din biblioteci străine relative la Istoria Românilor (Intâiul memoriu), de *N. Iorga*

Literații opozanți sub Cezari, de *Ion Kalinderu*

Justiția sub Ioan Caragea, de *V. A. Urechiiă.*

Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Mihaiu Viteazul, de *N. Iorga*

Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1888—1898

Tom. XXI. — Desbaterile Academiei în 1898—9

» XXI. — *Memoriile Secțiunii Istorice.*

Manuscrise din biblioteci străine relative la istoria Românilor (Al doilea memoriu), de *N. Iorga*

EVANGHELIILE
DELA
HOMOR ȘI VORONEȚ

DIN

1473 și 1550

DE

I. BOGDAN.

Membru al Academiei Române.

Ședința dela 23 Martie 1907.

În cancelaria palatului mitropolitan din Cernăuți se păstrează două exemplare foarte frumoase de evanghelii moldovenesti, unul dăruit de Ștefan cel Mare mănăstirii Homorului la 1473, altul dăruit de Grigorie, mitropolitul Moldovei, mănăstirii Voronețului la 1550. Redacțiunea textelor evanghelice din aceste două manuscrise nu prezintă nimic deosebit de obișnuita redacție mediobulgară, stabilită în Bulgaria în sec. XIV și perpetuată la noi fără nici o schimbare esențială, în tot timpul cât limba slavă a predominat în slujba dumnezească din bisericile și mănăstirile noastre. Încercări de îndreptare a textelor slave nu s'au făcut de către cărturarii noștri nici odată, și un studiu din acest punct de vedere al celor două manuscrise n'ar da nici un rezultat nou. El n'ar îmbogăți cu nimic cunoștințele ce slavistii le au astăzi despre dezvoltarea limbii mediobulgare în cursul sec. XIV—XVI.

Pentru noi manuscrisele vechi au altă importanță; ele sunt interesante ca obiecte de artă caligrafică, de miniaturistică și de argintărie, în ce privește de pildă legătura lor, când aceasta este făcută cu oarecare lux. Am observat altă dată și repet și acum — cu atât mai mult că această observație a fost citată cu aprobări

de învățați străini—că în ce privește execuțiunea artistică, manuscrisele noastre, mai ales cele din Moldova, sunt, din multe puncte de vedere, superioare manuscriselor slave de sud din acelaș timp, și chiar celor rusești. Un lucru e sigur: toate aceste manuscrise sunt copiate și ilustrate la noi în țară, mai toate sunt legate în țară. Ornamentica și miniaturile lor constituiesc o parte interesantă din istoria picturii române, iar legăturile lor o parte din istoria orfevreriei române.

Manuscrisele dela Homor și Voroneț se pot număra, în această privință, printre cele mai frumoase exemplare ce am văzut. Cel dintâiu e important și prin portretul lui Ștefan cel Mare, despre care s'a vorbit în Academia noastră la 1881, în câteva ședințe consecutive. Analele Academiei din 1882 (p. 18 și urm.) conțin un memoriu al părintelui Melchisedec despre cele două manuscrise și discuțiile urmate asupra lui. Consider aceste discuții ca încheiate și nu mă voi ocupa de dânsese în comunicarea mea, care are de scop să arăte numai însemnătatea notișelor istorice ce se găsesc în aceste manuscrise. Că portretul din evangheliarul dela Homor este al lui Ștefan cel Mare, nu al lui Petru Rareș, mi se pare neîndoelnic, cu toate îndoelile exprimate atunci de d-l B. P. Hasdeu.

I.

Evangheliarul dela Homor, pe lângă portretul lui Ștefan cel Mare (1), pe lângă miniaturile celor patru evangheliști (2), pe lângă cele patru vignete și inițiale obișnuite la începutul fiecărei evanghelii (3) și pe lângă chenarul foarte interesant, compus din motive luate din țesături românești, înlăuntrul căruia este scris epilogul, are o legătură de argint aurit, împodobită în față cu patru pietre ovale, iar în dos cu patru cuie de argint ce serviau ca postamente; scoarța din față poartă icoana înălțării Domnului, cu monogramele **IG XG** și cu titlul **REN[E]GENIE** deasupra; cea din

(1) Vezi planșa No. 1. — O reproducere bună dar retușată a portretului se află în *Geschichte der Bukowina* de D. Onciul, p. 29. O copie în color, făcută de pictorul Bucevski cuprinzând întreaga pagină din ms., cu portretul lui Ștefan și cu icoana Maicii Domnului, se păstrează la Academia Română. E tipărită tot în color, dar cu partea de sus a icoanei tăiată, în vol. II, partea 2, din colecția Hurmuzaki, cu titlul greșit «din evanghelia dela Voroneț».

(2) Vezi miniatura evanghelistului Mateiu, planșa No. 2.

(3) Vigneta și inițiala E dela începutul evangheliei lui Ioan sunt reproduse, cu pagina întregă, în scrierea citată a d-lui Onciul, p. 19 (extras din *Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild*, Bd. *Bukowina*, 1889). Vigneta și inițiala 3, împreună cu începutul evangheliei lui Marcu, sunt reproduse în planșa No. 3.

B.C.U. Bucuresti

C565901

dos are icoana adormirii Maicii Domnului, fără nici un titlu. Că legătura a fost comandată de Ștefan și că ea s'a lucrat în mănăstirea dela Homor, se vede din următoarea inscripție din față, așezată în patru șire, două deasupra și două dedesuptul icoanei (1):

† ІСО СТЕФАН ВОЕВОДА, БЖІЄЮ МЛТІЮ ГОСПОДА РЪ ЗЕМЛИ
МОЛДАВСКОЙ, СЫНЪ БОГДАНЯ ВОЕВОДИ, СЪКОБА СІЄ ЄВАНГЕЛІЄ
ВЪ МОНАСТИРИ СѦ ХОМОРЪ, В ЛѢТѦ СЦСЄ, ПО^Е Р̄.

«Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a ferecat această evanghelie în mănăstirea dela Homor, la anul 6995 (=1487), Noemvrie în 20».

Deci, patrusprezece ani după ce dăruise manuscrisul, legat întâiu cu scoarțe de lemn învălitate în piele, Ștefan le înlocuește cu bogata legătură de argint, păstrată intactă până astăzi. Epilogul dela 1473 e conceput în cuvintele următoare (2):

Благочестивыи и Христолюбивыи царз ѿв stefanъ ввеввда, господарь земли молдавахѣнскон, даде и списа сын тетрое(ар)г(е)ль ржкож еромонаха никодима, и даде и монастырю иже на хоморѣ, вз помань за свож дѣшж и за родителей своих и чад его, и егоуменствоушцоу тогда попоу гервндію; сзврзши же са м(ѣ)с(а)ца іюніа 3і, вз лѣто сцпа.

«Evlaviosul și de Hristos iubitorul domn (3) Io Ștefan Voevod, domn al țerii Moldovlahiei, puse să se scrie acest tetraevanghel cu mâna eromonahului Nicodim, și-l dete mănăstirii dela Homor, spre pomenirea sufletului său și al părinților săi și al copiilor săi, egumen fiind atunci popa Gerondie (4); și s'a sfârșit în luna lui Iunie în 17, la anul 6981 (=1473)».

Istoria acestui manuscris este tot așa de interesantă ca și legătura lui. O notiță dintre anii 1541—1546 ne spune că șasezeci și cinci de ani după depunerea lui în mănăstire, pe vremea când Soliman intră în Moldova ca să alunge pe neastâmpăratul Petru Rareș, 1538, călugării dela Homor, înspăimântați de vestea groaznicei invazii și temându-se ca nu cumvă evangheliarul lui Ștefan să cadă în mâinile Turcilor, îl trimeseră la Ciceu, înainte de fuga domnului. Rareș îl găsește acolo, îl păstrează la sine cât timp a stat

(1) Vezi planșa No. 5.

(2) Vezi planșa No. 4.

(3) Asupra traducerii, vezi p. 655.

(4) Acest egumen e pomenit în donațiunea lui Ștefan din 25 Aprilie 1475 (orig. la Direcțiunea Fondului Religionar din Cernăuți, No. 6; trad. la F. A. Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Homor, Sct. Onufri, Horodnik und Petrau, Czernowitz* 1881, p. 84—85; cf. *ibid.*, p. 11—12).

în Ciceu și la Constantinopol, și întorcându-se în țară la 1541, îl dăruiește din nou mănăstirii în care fusese depus de tatăl său, numit acum «bătrânul Ștefan Vodă», ca să nu fie confundat cu Ștefan-niță sau cu Ștefan Lăcustă, cari au domnit după el.

Cu aceasta însă nu se sfârșește povestea manuscrisului: eră prea ispititor, prin frumusețea și scumpetea lui, ca să nu atragă privirile prădătorilor. Cazacii lui Timuș Hmelnițhii, venind să scape la 1653 pe socrul domnului lor de Ungurii lui Racoți și ai lui Gheorghe Ștefan, se revărsară asupra țerii și prădând bisericile și mănăstirile puseră mâna și pe evanghelia dela Homor; dar n'avură parte s'o ducă în stepele lor, căci ostașii generalului Kemény le-o răpiră «în mijlocul luptei», cum spune o notiță dela 1656, când în Moldova domniă Gheorghe Ștefan, din grația «măriei sale lui Gheorghe Racoți, prințul Ardealului». Trădătorul lui Vasile Lupu o răscumpără dela Kemény și o așeză din nou, la 25 Septembrie 1656, în sfântul lăcaș, ca să-i înlesnească, cum în chip naiv ne spune aceeaș notiță, măcar pe lumea cealaltă, «iertarea păcatelor» cu care-și încarcă sufletul prin detronarea fostului său stăpân. Notița dela 1656 greșește numai punând venirea lui Timuș la 1654 (7162), în loc de 1653 (1).

Dela Gheorghe Ștefan încoace evanghelia a rămas, se vede, în mănăstire, până ce un iubitor de lucrurile cele vechi a luat-o de acolo, în zilele noastre, și a încredințat-o mitropoliei din Cernăuți. Altfel, ea s'ar găsi poate la urmașii Cazacilor lui Hmelnițhii, ca multe alte odoare scumpe din mănăstirile Moldovei, des vizitate și des prădate, cu știrea și fără știrea călugărilor, de pelerinii sau învățații pravoslavniciei împărății vecine.

Comunic aci, în original și în traducere, cele două notițe al căror cuprins e tipic pentru soarta multor manuscrise de ale noastre. În memoriul dela 1881 al părintelui Melchisedec textele originale lipsesc, iar traducerile nu sunt lipsite de greșeli.

Amândouă notițele sunt scrise în cursivă, a doua într'o cursivă foarte înaintată. Cea dintâi este cuprinsă într'un chenar simplu ce ne aduce aminte de vechile chenare bizantine și de chenarele primelor manuscrise slave de sud.

(1) Vasile Lupu domnește dela Aprilie 1634 până la Iulie 1653. Intrarea Cazacilor cu Timuș se întâmplă la sfârșitul lui Aprilie, iar ieșirea lor, după participarea la lupta dela Finta, în Iulie 1653. Timuș trece a doua oară Nistrul, ca să despresoare Suceava și să scape familia și averea lui Lupu, la 1 Aug. 1653. Vezi I. Sirbu, *Mateiă-Vodă Băsarabă's auswärtige Beziehungen*. Leipzig 1899, p. 329 și urm., 343 și urm.

В лѣтѣхъ четыри десѣт и шесть надъ седмыа тысяци выстъ взнегда оустрѣли сѧ царь тоурскыи съ всея земли, въсточножъ странажъ и татарскожъ и ѡгроваахѣнскожъ, на всѣхъ вѣдною молдавскою земан, въ дньи господина петра воевода; и ѡстраши с(а) всеа земля. И мы хоморетѣи калѡгерѣи, страха радѣи приаѡчишаго с(а) земан, послали есмо сынъ тетроев(ар)г(е)ль въ ѡгор[с]кою земан, въ чичевскыи градъ. И взнегда приаѡчи с(а) господинъ петръ воеводѣи изыти изъ господства, прѣиде въ ѡгорскою земан и достиже въ свои градъ чичевскѣи, и верате его сев(о) тетроев(ар)г(е)ла тамо, и възспрѣатъ его до севѣ и въ свои рѣцѣи, и держалъ его съ совожъ доколѣ живе въ чичевскѣи градъ. И егда понде въ тоурскою земан, пакы възмаа его, възмаа съ совожъ и въ цариградѣи и тамо еце держалъ свѣтое ев(ар)г(е)лѣи въ свои рѣцѣи. И мимошедшоу не многъ вѣремене, вышоу въ тѣрскою земан, оумилосрѣди с(а) богъ и того прѣчистжа матеръ и дарова его вѣнцемъ царствѣжъ, бити пакы господаръ земан молдавскою и христѣанамъ. И прѣиде съ тѣрскыи и възспрѣатъ скиптри земан молдавскою, си рѣчъ стѣгове, и доврѣи прѣиде въ свои прѣславнѣи градъ и настоанѣи сочавскѣи, и даде пакы свѣткыи тетроев(ар)г(е)ль свѣтомъ монастырѣ хоморѣ, за свою дѡшу и за дѡшу рѣдѣтели своихъ, стефана воевода старого, и егѡменствѣжцоу тогда пансѣю ермонахѣ въ тогда вѣмени, и въ него посланъ вѣше.

«In anul patruzeci și șase peste șapte mii (7046=1538) s'a întâmplat să se ridice împăratul turcesc cu toată țara sa, cu părțile de răsărit și cu cele tătărești și cu cele munteneste, asupra acestei biete țeri a Moldovei, în zilele domnului Petru Voevod; și toată țara s'a înspăimântat. Iar noi, călugării dela Homor, din pricina groazei ce cuprinsese țara, am trimis acest tetraevanghel în țara ungurească, la cetatea Ciceului. Și când i s'a întâmplat domnului Petru Voevod să iasă din domnie, el trecu la țara ungurească și ajunse la cetatea sa Ciceul și găsi acolo acest tetraevanghel, și luându-l la sine și în mâinile sale, îl ținu la sine câtă vreme a petrecut în cetatea Ciceului. Iar când s'a dus la țara turcească, îl luă iarăș, îl luă cu sine și la Tarigrad, și păstră și acolo în mâinile sale sfânta evanghelie. Și peste puțină vreme, aflându-se în țara turcească, se milostivi de el Dumnezeu și preacurata lui maică și-i dăruî coroana domniei (1), ca să fie iarăș domn al țerii Moldovei și al creștinilor. Și veni cu Turcii și luă în mâni schiptrul, adică steagul țerii Moldovei, și veni cu bine la vestita sa cetate de scaun Suceava, și dete iarăș acest sfânt tetraevanghel sfintei mânăstiri a Homorului, pentru sufletul său și pentru sufletul părintelui său

(1) Asupra traducerii, vezi p. 655.

Ștefan Voevod cel Bătrân, egumen fiind pe vremea aceea Paisie ieromonahul, cel care l-a fost trimis [la Ciceu]» (1).

Теченіе лѣтом „зрѣе прїиде тимѡш хмелнецкїи сз козаци зде њ земан наша молдавскѡм, сѡщен господа василїевн вверѡд њ град сѡчавскои заточ(е)на, аж тимѡш хмелнецки, выше вѡ зат василїевн вѡе- [во]дї, прїидоша сз вѡиска им, да вззмит еѡ вт град(а) сѡчавскогѡ. И вѡ тоѡ врѣма плѣнише и пожгоша ц(е)ркви и монастырем, вѡювѡвали и свѡтаѡ монастыр хѡмор сѡшни сз вѡсѣбкнїи благолѡпннїи ѡтвармы, подѡвнїамї и вѡдеждамї; и ничтож вт имѣнїѡ свѡтїм м(о)н(а)ст(и)рем не зѡстало, аж прикаѡчающїи сѣ и сен свѡтїи тр(е)тїивангел њ рѡзкї козакѡм вззат. Бѡ тоѡ сз помѡщї вѡжїевн прїидѡхѡм мы сз вѡиска наша и вт гѡвргїе ракоцег(о) кнѡза ег(о) м(н)л(о)стѣ седмогрѡдскїе, и вѡ срада бранїм сз козаци достаѡи ѡгѡрскаѡ вѡиска вт козаци; и прїиде сен свѡтїи тр(е)тїивангел вѡ рѡзкї велїкомѡ генералном(ѡ) именнїм кнїнїн кнѡжш, а вт егѡ м(н)л(о)стѡи искѡпнл(н) мы нѡ гѡвргїе стефан вѡевѡда, вѡжїею мнлостїю господарю земан молдавскомѡ. И пакн господствѡ мн ѡмнлостнвнѡм сѡ и дадѡхѡм свѡтою сею тр(е)тїивангел пакн вѡ свѡтаѡ м(о)н(а)ст(и)рѡ вншепнсаннїм хѡмѡр, да вѡдет господствѡ мы памет и помѡщї, егдаж трѡвѡет помѡщї за вѡставленїе грахѡм. Пнїна, вѡнегдаж искѡпнл е, теченїѡ лѣтом вт адама „зрѣе, мѣсѡца сен. ѡе ден (2).

«In cursul anilor 7162 (=1654) (3) venit-au Timuș Hmelnețhii cu Cazacii aci în țara noastră moldovenească, fiind doamna lui Vasile Voevod închisă în cetatea Sucevii (4), până ce Timuș Hmelnețhii, care eră ginerele lui Vasile Voevod, a venit cu oștile sale, ca să o scoată din cetatea Sucevii. Și în vremea aceea prădară și arseră bisericile și mănăstirile, bătură și sfânta mănăstire a Homorului, (prădând) toate sculele frumoase, podoabele și odăjdiile ei; și nimic n'a rămas din averea sfințelor mănăstiri (5), și s'a întâmplat să cadă și acest sfânt tetraevanghel în mâinile Cazacilor. Intr'aceea, cu ajutorul lui Dumnezeu, venit-am noi cu oștile noastre și cu ale lui Gheorghe Racoți, măria sa prințul Ardealului, și în toiul luptei cu Cazacii îl

(1) Paisie e pomenit ca egumen al Homorului într'un document al lui Petru Rareș din 18 Ianuarie 1536 (orig. la Direcția Fondului Religionar din Cernăuți, No. 12; trad. la Wickenhauser, I. c., p. 95, nota) și într'unul dela Ștefan Lăcustă din 1540 (7048) Noembrie 30 (Direcția Fond. Rel., No. 13; Wickenhauser, I. c., p. 96-97; cf. ibid., p. 18).

(2) Am indicat prin parenteze numai prescurtările neobișnuite; cursiva în care e scris acest text e cam încurcată și poate da naștere la lecturi diferite.

(3) Vezi nota dela p. 648.

(4) Vezi letopisețul lui Miron Costin, în *Cronicele României* de M. Kogălniceanu, I, p. 344.

(5) Despre prădăciunile mănăstirilor, în special a Dragonuirnei, povestește și Miron Costin, în *Cronicele României*, I, p. 340.

luară oștile ungurești dela Cazaci; și ajunse acest sfânt tetraevanghel în mâinile marelui ghenearal cu numele Chimin Ianăș, iar dela măria sa l-am răscumpărat noi Io Gheorghe Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țerii Moldovei. Și apoi domnia mea m'am milostivit și am dat acest sfânt tetraevanghel iarăș în sfânta mânăstire mai sus scrisă a Homorului, ca să fie de pomană domniei mele și de ajutor, când voiu aveă nevoie de ajutor întru iertarea păcatelor. Acum, când l-am răscumpărat, e cursul anilor dela Adam 7165 (=1656), luna lui Septemvrie în 25 (1).»

II.

Evangheliarul dela Voroneț e mai puțin luxos decât cel dela Homor și e scris în 4°; vignetele și inițialele obișnuite le găsim și aci, dar miniaturile evangheliștilor lipsesc. Legătura este însă mult mai frumoasă, tot în argint aurit. Pe scoarța din față se reprezintă învierea lui Hristos, cu inscripția: **БЪСКРЄ[СЄ]НІЄ Х[РИСТО]ВО**, cu monogramele **IG XC** și cu simbolele celor patru evangheliști în cele patru colțuri (**иw.**, **мр.**, **мд.**, **лѣк.**); pe cea din dos sihastrul Daniil, cu inscripția: **СВѢТЫ ДАНИИЛЪ**. Cele patru cuie nu lipsesc nici aici. Legătura a fost făcută, cum se vede din următoarea inscripție de pe ambele scoarțe ale ei, la 1557:

† **СЪИ ТЕТРАЕВАНГЕЛЬ СЪТВОРИ КВРЪ ГРИГОРИЄ, БЫШИ МИТРОПОЛИТ, И ДЯЛ БЪ МОНАСТИРИ БЪ ВОРОНЕЦІ, ИДЕЖ[Є] С[Є]Т[Є] ХРАМ СВѢТ[І]ЯГО ГЕОРГІЯ И СЪТЦЯ Д[А]НИИЛА НОВАГО, И ДЯ БЖДЕТ СМЪ БЪЧНИ ПОМЪИ И РОД[И]ТЕЛЕМ ЕГО, И ИДЕЖЕ СЪТ МЛЯДЪ ПОКТ[Є]И ПОДРЪДИ (sic) СЛ, И УКРЪПИ МОНАСТИР, И ТУ ПРИА ЯГГ[Є]ЛЪСКИИ СЪБРАЗЪ, БЪ ДНИ БЛА[Г]ОЧЪСТИВЯГО ІСЯНУ[Ч]Я ЛЕ[В]ЪЯНДРА КОЄВОДЯ, БЪ ЛЪТО .333Є, МСЦЯ ФЕВРО[У]А РІЄ СІ (2).**

«Acest tetraevanghel l-a făcut kir Grigorie, fost mitropolit, și l-a dat în mânăstirea dela Voroneț, unde este hramul sfântului Gheorghe și al părintelui Daniil cel Nou (3), ca să-i fie veșnică pomană, lui și

(1) Cf. Wickenhauser, l. c., p. 28—29.

(2) Vezi planșa No. 6. — Câteva litere aruncate deasupra șirului și foarte mici, în raport cu celelalte, nu se disting bine în fotografie.

(3) E remarcabil că mânăstirea aceasta aveă două hramuri, al sf. Gheorghe și al sf. Daniil, sihastrul despre care Neculeea ne-a transmis cunoscuta legendă asupra vizitei făcute lui de Ștefan cel Mare după bătălia dela Războieni; cf. Melchisedec, l. c., p. 25—27.

părinților lui, căci din frageda copilărie acolo s'a trudit, și mănăstirea a întărit-o, și acolo a luat cinul ingeresc, în zilele evlaviosului Ioan Alexandru Voevod, în anul 7065 (=1557), luna lui Fevruarie în 16».

Evangeliarul a fost scris însă cu șase ani înainte de a fi legat, pe când Grigorie eră mitropolit, cum se vede din următoarele două notițe, amândouă dela 1550, una la sfârșitul evangheliei lui Mateiu, alta înainte de evanghelia lui Ioan. Cea din urmă n'are dată, este însă evident contimporană cu cea dintâi.

† **Съи стазп исписа са, поспѣшеніем вождіемъ, повелѣніем архіепископа кѣр грѣгоріа митрополита сѣчавскаго, иже сын раждет са христовож любовіж не поцздѣ злато и сребро, мимотекжщее и маніе яко сѣнь; потрѣди же са скждооумныи мнѣхана діакви, сзврзши са мсца ап. іис денъ, 3 час дне, в сже., в лѣтѣ .злн.**

«Acest stâlp (1) s'a scris, cu ajutorul lui Dumnezeu, din porunca arhiepiscopului kir Grigorie, mitropolitul Sucevii, care aprinzându-se de dragostea lui Hristos n'a cruțat nici aurul nici argintul, avere trecătoare ca umbra; și s'a trudit slabul de minte Mihail diacnul, și s'a sfârșit în luna lui Aprilie în 26, în al șaptelea ceas din zi, într'o Sâmbătă, în anul 7058 (=1550)» (2).

Изволеніем отца и сзпоспѣшеніем сына и сздѣиствїем свѣтаго дѣха, повелѣніем и дѣаніем прѣсвѣщеннаго кѣр митрополита грѣгоріа, се аз желателно възделѣхъ въ срздца и дадохъ въ праваго моего имѣніа и сзтворихъ сзи тетраангель и дадохъ въ монастыри въ воронец, идеже ест храмъ свѣтаго великомжченика христова геургіа и идеже въ младихъ нуктен, из дѣтства, обѣщахъ са богови сз оумоленіемъ свѣтаго отца нашего данїла новаго, и зде възспріат аггелзскынъ вѣраз, и идеже мнѣго потрѣди са дѣшевнѣ и оукрѣпи и стврзди свѣтынъ монастыр при възсемъ своемъ животѣ сз своимъ богоданнымъ и правымъ стѣжаніемъ и налѣніемъ, да ест емоуъ благословенїи и вѣчнїи помѣн, вѣчнаа емѣ памат. И дадохъ ѿ въз молеж севѣ и родїтели мѣхъ. А кто са покѣситъ порѣшити мое даанїе или въззати и продавати въ свѣтаго монастырѣ и въ свѣтѣи црквен, да вждетъ проклатъ въ свѣтыхъ въ(е)цз тїи иже въз никен и прочїихъ свѣтыхъ въ(е)цз иже просїаша (3) въз всемъ мирѣ и въ свѣтаго великомжченика христова геургіа и въ свѣтаго отца нашего данїла новаго, аминь.

«Cu voința tatălui și cu ajutorul fiului și cu conlucrarea sfântului Duh, din porunca și prin fapta preasfințitului kir mitropolit Grigorie, iată eu, cu osârdie din inimă am dorit și am dat din dreapta mea

(1) Se înțelege, această coloană de manuscris.

(2) Aprilie 26 cade într'adevăr în anul 1550 într'o Sâmbătă.

(3) Orig. просїаша.

avere și am făcut acest tetraevanghel și l-am dat în mănăstirea dela Voroneț, unde este hramul sfântului și marelui mucenic al lui Hristos Gheorghe și unde din frageda copilărie m'am închinat lui Dumnezeu, cu rugăciunea sfântului părinte al nostru Daniil cel Nou, și unde am primit cinul îngeresc, și unde mult m'am trudit cu sufletul, și am întărit și am împuternicit sfânta mănăstire, în tot cursul vieții mele, cu dreapta și de Dumnezeu dăruita agonisită și avere a mea, ca să-mi fie blagoslovită și veșnică pomană, veșnică pomenire. Și l-am dat spre rugăciune, mie și părinților mei. Iar cine se va încerca să strice dania mea, sau să-l iea din sfânta mănăstire și din sfânta biserică și să-l vândă, acela să fie afurisit de cei 318 sfinți părinți dela Nicheia și de ceilalți sfinți părinți ce au strălucit în toată lumea, și de sfântul și marele mucenic al lui Hristos Gheorghe și de sfântul nostru părinte Daniil cel Nou, amin» (1).

Dar partea cea mai interesantă a acestui manuscris, neobservată nici de părintele Melchisedec nici de ceilalți învățați sau artiști prin mâna cărora a trecut, sunt două notițe analistice referitoare la anul 1551, scrise pe ultima filă și rase cu cuțitul așa de bine, încât la prima vedere abia se cunosc urmele literelor. Așezând manuscrisul într'o umbră potrivită, am isbutit, după multă osteneală, să cetesc aproape în întregime aceste notițe. Ele sunt precedate de o introducere asupra manuscrisului însuș, a cărui terminare e pusă la 28 Iunie 1551, în loc de 26 Aprilie 1550. Poate ca data dintâi să fie data terminării vignetelor și inițialelor, care de obicei se făceau, după ce se copiau textele, de pictori (живописци), nu de caligrafi (до-брописци): acest procedeu se cunoaște din multele locuri goale ce au rămas în manuscrite, acolo unde trebuia să vie o vigneta, o inițială sau o miniatură. Iată notițele, împreună cu introducerea:

† [Сын тетр[ар]х[е]ль исписа сѧ повелѣніем и даніем грѣг[ор]іа архієпископа, митрополита сѣчавскаго, ржкож многогрѣшнаго миѡанла діаквна, и доврзши с(а) в лѣто „знд, мсца іюнїа кн день.

(1) Intre altele, se știe că prin cheltueala mitropolitului Grigorie s'a zidit tinda bisericii din mănăstirea Voronețului și s'a zugrăvit întreaga biserică, în zilele lui Ilie Rareș, la 1547. Portretul mitropolitului e zugrăvit la intrare, deasupra ușii, pe partea externă a zidului, alături de starițul Daniil (Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Woroneț und Putna*, Czernowitz 1886, p. 13—14, 19—20: data 1546 Sept. 14 trebuie cetită 1547 Sept. 14, cu începerea anului dela Ianuarie; la Sept. 1546 trăia încă Petru Rareș; cf. E. Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, p. 210, n. 1). Mitropolitul Grigorie a murit și a fost înmormântat în mănăstirea Voronețului; Kozak, *ibid.*, p. 209—210.

В то лѣто, на въз[здви]зные (1) ажкаваго дѣвола, іліаш воевода въз-
пріа злосрадижа и нечистжа и дшгербвиж ересъ воуссрманскж; вх, како
прѣнде вт свѣта въз тзмж! кто не възплачет, нан кто не въздзхует! иже
сын жив въз адъ попалзе са, сынз сын свѣтопочившаго петра воеводы,
виок стараго стефана воеводы, и матере благочыстивои госпожды елены.

В то лѣто ста на господств[о] благочыстивын ив стефан воевода, сынз
благочыстиваго петра воеводы, срѣдшн, и начат неоугаждати тѣркым,
и повелѣ людем въз младавскон земан м[ета]ти (2) вдежда тоурскаг(о)
ввычаи, аже прѣаша ивсити при іліашн воевод[ѣ], и повелѣ въз[м]
людем възегда готовым быти, възи [вз] земан, сз оржкѣем и сз нными (?);
ста же на господство (3) [в лѣто жно, мс]ца юн. ѿ, въз четверзтвик,
[егда и помазан вы]сть (4).

«Acest tetraevanghel s'a scris din porunca și cu cheltueala lui Gri-
gorie, arhiepiscopul și mitropolitul Sucevii, de mâna mult păcătosului
diacon Mihail, și s'a sfârșit în anul 7059 (=1551), luna lui Iunie în 28.

În acest an, la îndemnul diavolului celui viclean, primit-au Iliș
Voevodul puturoasa și necurata și de suflet pierzătoarea eresie mu-
sulmană. Oh, cum a putut să treacă dela lumină la întunec! Cine
nu va plânge, sau cine nu va oftă! Viu fiind el s'a târit în iad,
fecior fiind sfânt răposatului Petru Voevod, nepot bătrânului Ștefan
Voevod, și mamă având pe evlavioasa doamnă Elena.

În acelaș an se sui în domnie evlaviosul Io Ștefan Voevod, fiul
mijlociu al evlaviosului Petru Voevod, și începù a nu fi pe placul
Turcilor, și porunci oamenilor din țara Moldovei să lapede hainele
după obiceiul turcesc, pe care începuseră a le purtă pe vremea
lui Iliș Voevod. Și porunci tuturor oamenilor să fie totdeauna gata,
toți din țară, cu arme și cu altele. Și se sui în domnie [la anul
7059], luna lui Iunie în 11, într'o Joi (5), [când a fost și uns].

Notițele asupra lui Iliș și Ștefan, fiii lui Petru Rareș, concordă
cu cele ce se spun despre acești nepoți degenerați ai lui Ștefan
cel Mare în cronica contimporană a lui Eftimie, iar stilul în care sunt

(1) În orig. se recunoaște numai въз și... ные; mai corect ar fi въздкнзаниѣ.

(2) Ar putea fi și м[ѣни]ти, a schimba; în tot cazul, înainte de ти nu lipsesc decât trei sau patru litere.

(3) Cuvântul e prescurtat: ѿво, lectura nu este însă sigură; ar putea fi și срѣ. Locul care urmează conține probabil anul: в лѣто жно.

(4) Fraza întreagă e conjecturală.

(5) Iunie 11 cade într'adevăr în anul 1551 într'o Joi.

redactate ne aduce aminte de maniera bizantină a acesteia și a croniciei lui Macarie, pe care autorul notițelor a trebuit să le cunoască, dacă nu cumva a cunoscut și modelul lor, adică cronica lui Constantin Manasses în traducerea bulgărească din sec. XIV.

Se știe că Macarie își încheie cronica sa cu anul 1542; la 1551 ea putea fi cunoscută în mănăstirea Voronețului. Cronica lui Eftimie se încheie cu anul 1553; autorul notițelor analistice din evangheliar n'a putut-o cunoaște decât dacă le-a scris după această dată, ceea ce este posibil, căci nimic nu ne silește să admitem că ele au fost scrise chiar în anul la care se referă. Așa fiind, ne-am așteptat ca datele cronologice din notițe să fie identice cu cele din cronică. Eftimie are însă pentru suirea pe tron a lui Ștefan data 11 Iulie, în loc de 11 Iunie (1). Afară de aceasta, notițele evangheliarului conțin o știre ce lipsește în cronică: purtarea de haine turcești introdusă de Iliăș și lepădarea lor de către fratele său Ștefan.

Condamnarea faptelor lui Iliăș e făcută în ambele izvoare în acelaș spirit, nu însă cu aceleași cuvinte; cf. fraza «oh, cum a putut să treacă dela lumină la întunec» cu cea din Eftimie «și ca printr'un năprasnic întunec a fost înecat în păcate și întunecat: и якоже ивкотоуж напраснож тзмож грѣхомъ потопленъ и помраченъ высть» (*Vechile cronice moldovenesti*, p. 164).

Dacă însă din faptele relatate de cele două izvoare nu putem stabili dependența unuia de celălalt, modul de redactare al tuturor notițelor din cele două evangheliare ne arată că autorii lor au trebuit să cunoască sau cronicile lui Macarie și Eftimie sau cronica lui Manasses. Din acestea sunt împrumutate atributul царь, în loc de господарь sau господинь, dat lui Ștefan cel Mare în evangheliarul dela Homor, titlul господарь земан молдаваахінскон, în loc de господарь земан молдавскон (2), și expresiile: въ лѣтѣхъ четыре десат и шесть над седмыа тысячѣ (3) «în anul patruzeci și șase peste șapte mii, peste a șaptea mie», въницѣмъ царствѣж (4) «cu coroana împărătească», în loc de «domnească», скитри, explicat prin стѣгове (5),

(1) Cf. I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenesti înainte de Ureche*, p. 167 și 282. Ziua de 11 Iulie 1551 căzând într'o Sâmbătă, data exactă pare a fi tot 11 Iunie. Ureche are 15 Iunie, ceea ce cade într'o Luni.

(2) Cf. în cronică lui Eftimie: царство іаіашеко махмета (p. 163) și въ молдаваахін (p. 165).

(3) Cf. въ третое и тридесатое лѣто въ седмыа тысячѣамъ = în al treilea și al treizecilea an pe lângă șapte mii = 7033, *ibid.*, p. 152.

(4) Vezi nota 2.

(5) Cf. în cronică lui Eftimie: въспрѣать царствѣа скитри молдавскыа, p. 167.

WT MAAΔY HOKTEH, WT MAAΔHX HOKTEH «din frageda copilărie», propriu «din fragedele unghii», explicat prin glossa HZ Δ'ETTEBA (1), — toate în evangheliarul dela Voroneț.

Incercarea de a da un sens real cuvintelor ЦАРЬ și МОЛДОВЛАХІА (2) traducând pe cel dintâiu cu «rege» și admițând că al doilea ar cuprinde în sine amândouă voevodatele românești, unite de Ștefan cel Mare într'o singură domnie după învingerea lui Radu cel Frumos, trebuie înlăturată, întrucât domnii noștri nu s'au numit nici odată regi (КРАЛЬ) sau țari (ЦАРЬ) și întrucât Moldovlahia se găsește și în titlul unor domni cari n'au stăpânit nici măcar o clipă amândouă ținuturile surori. ЦАРЬ în loc de ВОЕВОДА și ЗЕМЛЯ МОЛДОВЛАХІИСКАЯ în loc de ЗЕМЛЯ МОЛДАВСКАЯ sunt traduceri de cuvinte românești după maniera bizantină. Bizantinii n'aveau voievozi ci împărați, βασιλεῖς; iar Moldovlahia e un termen creat de cancelaria patriarhală din Constantinopol după modelul «Ungrovlahiei» (3). Aceste cuvinte trădează o anumită influență literară, ele nu corespund unor fapte reale istorice.

În general, se poate zice că stilul notițelor analistice din cele două evangheliare imitează stilul cronicelor moldovenești contimporane, care, precum am arătat altă dată, a fost influențat de traducerea bulgărească a hronografului bizantin al lui Manasses. Aceasta e o constatare foarte interesantă din punct de vedere istorico-literar.

De ce vor fi șters călugării dela Voroneț din evangheliarul lor notițele despre Iliăș și Ștefan? De sigur în credința că vor șterge și pata ce acești fii ai lui Petru Rareș o aruncaseră, prin eresia și desfrâul lor, asupra numelui moșului lor și asupra țerii. Cuvioșii părinți au crezut că vor nimici până și urma acestor rușinoase fapte, pe care cronicarii, mai puțin cuvioși dar mai conștienți de datoria lor față de posteritate, ni le-au transmis cu destule amănunte, ca o dovadă de calamitățile trecătoare ce stăpânirea turcească a adus peste țerile noastre.

(1) Cf. traducerea bulgărească a lui Manasses WT HOKTEH MAAΔHX (f. 112 din cod. Sinodal, f. 169 din cod. Vaticanului, p. 182 din ediția mea) cu orig. ἐξ ὀνόχων ἀπαλῶν (v. 5397 din ed. dela Bonn, 1837).

(2) *Analele Academiei Române*, seria II, tom. IV, București 1882, pp. 19, 21, 32–33, 40: părerile episcopului Melchisedec, ale lui N. Ionescu și ale d-lui D. Sturdza.

(3) Vezi I. Bogdan, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului*. București 1905, p. 17. De aceeaș origine e termenul *Rossovlahia* (= Moldova) din actele aceluiaș patriarhat.

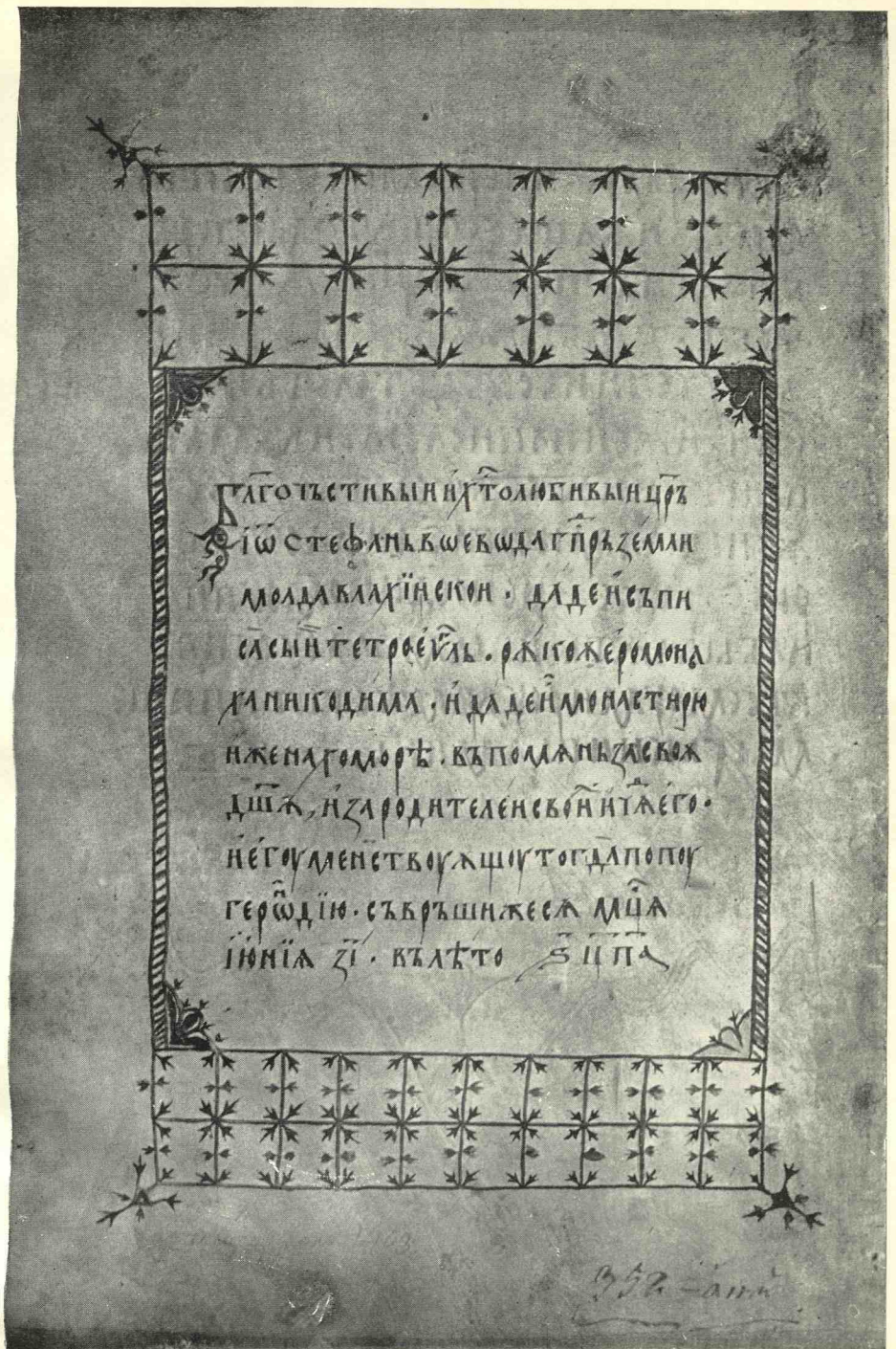
PORTRETUL LUI ȘTEFAN CEL MARE, CU ICOANA MAICEI DOMNULUI
(din evanghelia dela Homor, 1473: micșorat cu $\frac{1}{3}$).

EVANGHELISTUL MATEI
(miniatură din evanghelia dela Homor, 1473: micșorată cu $\frac{1}{6}$).

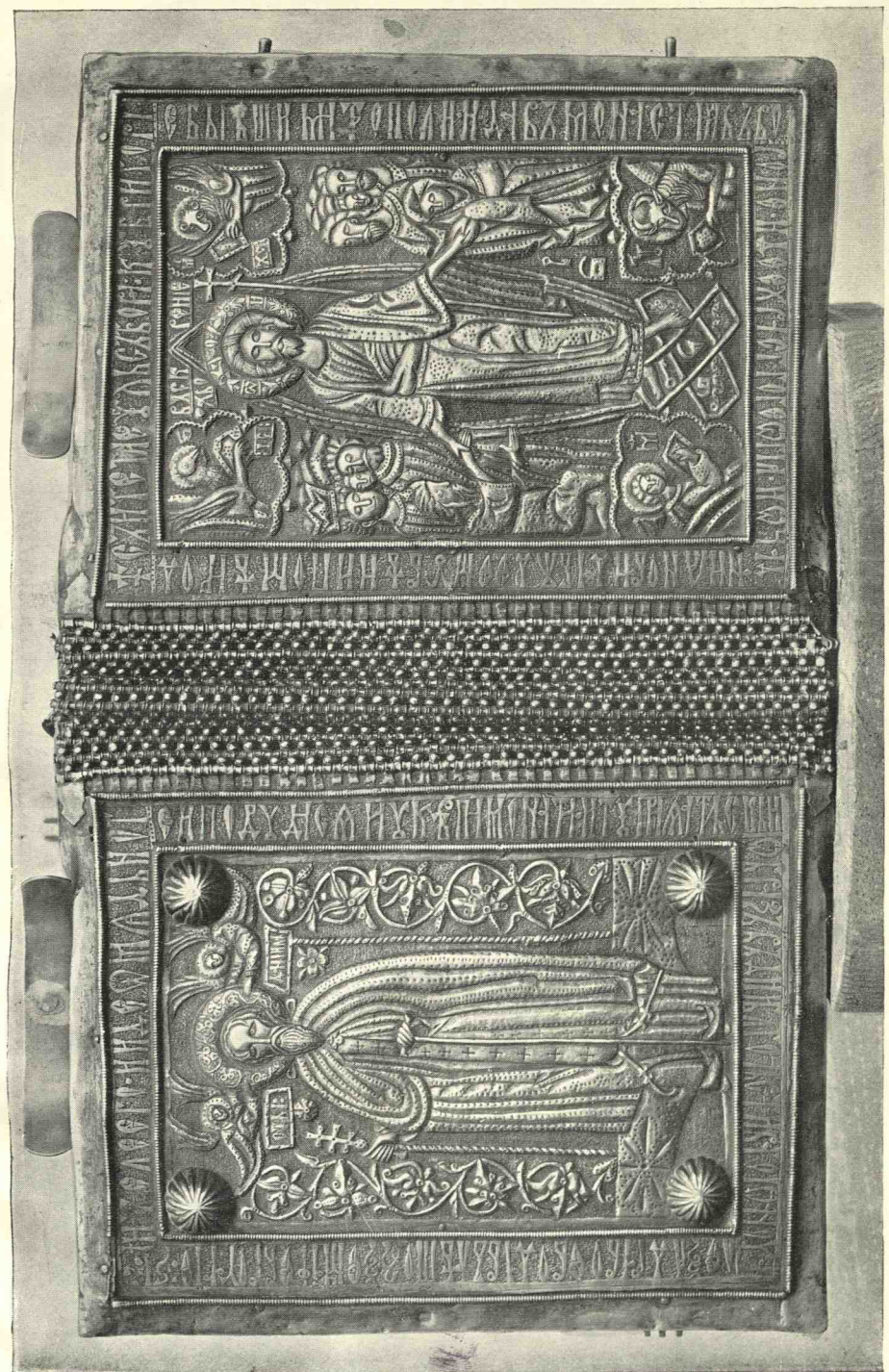

VIGNETĂ ŞI INIȚIALA S
(din evanghelia dela Homor, 1473: micşorate cu 1/3).

Anulele A. B. XXIX. Mem. Sect. Istorie.

LEGĂTURĂ EVANGHELIEI DELA VORONET DIN 1550

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
1987

BIBLIOTECA
Centrală